

Durft ge niet, kunt ge niet, wilt ge niet?

Het verzet van Nederlandse corporale studenten tijdens de Tweede Wereldoorlog

Rik Elferdink

Studentnr.: s4151453

Bachelorwerkstuk

Dr. J.B.A.M. Brabers

Geschiedenis

Radboud Universiteit Nijmegen

15 maart 2015

Inhoud

Inleiding	3
Status Quaestionis	5
Geschiedenis van het corps	8
De universiteiten onder druk van de bezetting.....	10
Het verzet van de corpora.....	14
Conclusie.....	16
Literatuur.....	18

Inleiding

Studentencorpora in al hun vormen en maten zijn al eeuwen oud en staan ook sinds het begin bekend om hun afwijkende maatschappelijke en sociale structuur.¹ Studentenverenigingen hebben richting de buitenwereld een gesloten karakter en menig burger verwondert zich over de praktijken die zich binnen de muren van de sociëteit afspelen. Het is deze bijzondere positie in de samenleving en de verhalen die ik over hen heb gehoord en gelezen waardoor mijn belangstelling werd gewekt. Voornamelijk de situatie van deze mensen tijdens de Duitse bezetting riepen vragen op die ik in dit historisch werkstuk zal beantwoorden.

Wanneer er gesproken wordt over het studentenverzet tijdens de Tweede Wereldoorlog begint men al snel over Soldaat van Oranje (Het hol van de Ratelslang). Dit autobiografische werk van Erik Hazelhoff Roelfzema (1917-2007) is in '77 verfilmd door Paul Verhoeven en staat sindsdien in het collectieve geheugen van Nederland gegrift. Het werpt een blik op de voor de buitenstaanders zo verwarrende werking van het corps en toont daarna voornamelijk het verzet van een aantal Leidse studenten.

Het leven van studenten in het corps stond ook in die tijd al bekend om het 'luiwammesen', het drinken van bier en de vernederende ontgroening. Zodra je eerstejaars was geworden was het je voornaamste taak om jezelf hogerop te werken in de vereniging. Zoals Roelfzema het prachtig verwoord: *'Een eerstejaars had slechts één doel in het leven: tweedejaars worden.'*² Politiek engagement was uit den boze en het is kenmerkend dat het in bijna alle bestudeerde literatuur nadrukkelijk wordt vermeldt: studenten waren niet politiek geëngageerd en interesseerden zich nauwelijks voor de rest van de maatschappij.³

Tegelijkertijd is het opvallend dat in veel gevallen de universiteiten zich zeer voorzichtig opstelden. Hoewel de hogeschool van Delft en de universiteit van Leiden na studentenprotesten door de Duitsers op respectievelijk 25 november en 26 november 1940 werden gesloten was dit niet de intentie van de desbetreffende colleges van bestuur. De UvA toonde zich de gehele

¹ A.C.J. de Vrankrijker, *Vier eeuwen Nederlandsch studentenleven* (Boot: Voorburg 1939).; D. Verhoeven, 'Een intense tijd. Utrechts studentenverzet 1940-1945', *Utrechtse Historische Cahiers*, Jaargang 19, nr. 3 (1998) 54.; L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, IV-2 Mei '40 – Maart '41* (Den Haag 1976) 788.

² E.H. Roelfzema, *Het hol van de Ratelslang* (De Geïllustreerde Pers n.v.: Amsterdam 1970) 14.

³ Verhoeven, 'Een intense tijd', 56.

bezetting zelfs vrij mak richting de bezetter⁴, met als argument dat het belang van verzet – en de daaropvolgende onvermijdelijke sluiting – niet opwoog tegen het belang van de instandhouding van een wetenschappelijk centrum. Toen de discriminatie tegen Joods personeel na november '40 steeds verder toenam en studenten in alsmaar grotere getalen werden afgevoerd naar Duitsland liepen de spanningen binnen de besturen hoog op.

Desondanks bleven de meeste studenten er nog vrij rustig onder. Naarmate de oorlog vorderde kwam hier echter verandering in, voornamelijk na de moord op generaal Seijffardt en de daaropvolgende razzia's in februari '43. Hier komt mijn vraagstelling dan ook uit voort. De bijna inherente afschuw voor het politieke en maatschappelijke toneel onder corpsleden, gecombineerd met de – over het algemeen – voorzichtige houding van de universiteiten lijkt mijns inziens het perfecte recept voor een algemene desinteresse onder leden van het studentencorps. De bestudeerde almanakken uit het jaar 1946 die bol staan van de *In Memoriams*⁵ en het bestaan van verschillende studentenverzetsgroepen als de Raad van Negen en het dagblad *De Geus* spreekt dit tegen. Hoe komt het dat deze tegenstellingen zich hebben gemanifesteerd en dat een aanzienlijk deel van het studentencorps aan het (studenten)verzet heeft meegedaan? Heeft het verloop van de bezetting zoveel impact gehad op de studenten – die eerst verontwaardigder waren over de vlucht van het koningshuis dan de bezetting zelf⁶ – dat ze zich in de strijd mengden, of zit er een andere reden achter?

Om dit te beantwoorden benader ik de probleemstelling op een aantal niveaus. Daarbij begin ik onderaan: de studentencorpora. Door middel van literatuur- en bronnenonderzoek schets ik een beeld van een aantal 'typische' corpora en hun leden. Wat houdt het corps in en wat maakt het zo 'anders' dan de rest, de mensen die geen lid zijn? Waar komt de antimaaatschappelijke tendens vandaan en hoe serieus is deze te nemen? Vervolgens bestudeer ik hoe de Nederlandse universiteiten hebben gereageerd op de bezetting en pressie van de Duitsers en welke invloed dit heeft gehad op de studenten. Als laatste bestudeer ik welke gevolgen de bezetting had voor de Nederlandse studenten. Als deze drie analyses naast elkaar

⁴ Geschiedenis van het Amsterdams studentenleven, 1932-1962: gedenkboek in opdracht van den Illustrissimus Senatus Studiosorum Amstelodamensium ter gelegenheid van het 330-jarig bestaan der Universiteit van Amsterdam / Papousek, D.A., 227.

⁵ Zie o.a.: Groninger studenten almanak voor het jaar 1946 / Van Boekeren, Groningen 1946.; Almanak van het Studentencorps aan de Vrije Universiteit / Herdes, Amsterdam 1946.; Almanak LSC 1946 / Hazenberg, Leiden 1946.

⁶ Ibid., 15.

worden gelegd kan ik vervolgens een duidelijke conclusie trekken met betrekking tot mijn vraagstelling.

Status Quaestionis

Met een aantal boeken en een enkel artikel heb ik een beeld kunnen vormen van de universiteiten in de bezettingstijd. In deze literatuur is doorgaans weinig plek voor discussie en zijn het voornamelijk analyses van de besproken tijd. Deze kunnen in hun geheel over de rol van de universiteit tijdens de oorlog gaan, maar zijn in andere gevallen slechts een hoofdstuk in een omschrijving van een grotere tijdsspanne, bijvoorbeeld in *Geschiedenis van het Amsterdams Studentenleven 1932-1962*. Ook heb ik de roman van Roelfzema gebruikt omdat deze een realistisch perspectief schetst over het leven binnen een corpsvereniging; hoewel zijn verhaal natuurlijk deels gedramatiseerd is geven de eerste hoofdstukken een scherp beeld van het leven binnen een corps. Normaliter zou een roman geen wetenschappelijke bron zijn, maar vanwege de context kan dit wel. Juist die overdreven beschrijving van de sociëteit Minerva schept een krachtige weergave van het denkbeeld van het corps aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog.

In de literatuur viel het mij op dat vrijwel iedere auteur de moeite neemt om in zijn of haar tekst het gebrek aan politiek en maatschappelijk engagement van de student in de jaren dertig en veertig te vermelden. Tegenwoordig is dat wel anders, maar toentertijd was het vreemd om politiek geëngageerd te zijn. Zo vertelt Roelfzema op pagina 20 dat er een derdejaars was wiens vader een fractieleider in de Tweede Kamer was, *‘een feit waarover wij in zijn aanwezigheid tactvol onze mond hielden’*.⁷ Deze zin komt aan de ene kant bijzonder studentikoos over en is waarschijnlijk niet helemaal serieus bedoeld, maar het laat aan de andere kant ook zien hoe men daar dacht, grappig bedoeld of niet. Waarom gingen de studenten in het verzet als ze zich niet interesseerden voor de politiek en de maatschappij?

Om deze vraag te beantwoorden is het allereerst belangrijk om het woord ‘verzet’ te definiëren. Als verzet beschouw ik alles, actief of passief, waarmee mensen zich onttrokken aan of teweerstelden tegen de Duitse bezetters en hun medestanders uit onder meer de NSB. Dit houdt dus ook in dat onderduiken een vorm van verzet was. Een van de redenen hierachter is dat er op passief verzet ook erg strenge straffen stonden. Kenmerkend voor het Nederlandse verzet waren dan ook de vele stakingen, de grote aantallen onderduikers en het relatief

⁷ Roelfzema, *Het hol van de Ratelslang*, 20.

geweldloze karakter ervan in vergelijking met het verzet in landen als Frankrijk (de Maquis) of Griekenland (de Partizanen).

De term ‘verzet’ is er een die voor discussie vatbaar is en waarvan er veel verschillende definities te vinden zijn. Zo maakte de Jong een duidelijk onderscheid tussen de termen ‘verzet’ en ‘de illegaliteit’, waarbij de invulling van verzet ruimer is dan die van de illegaliteit: *‘Verzet was steeds verzet tegen de bezetter: elk handelen waarmee men trachtte te verhinderen dat deze de doeleinden verwezenlijkte die hij zich gesteld had.’*⁸ Illegaliteit betrof acties die door de bezetter verboden waren en altijd in georganiseerd verband plaatsvonden.⁹ Op dit onderscheid tussen ‘verzet’ en ‘illegaliteit’ kwam later kritiek, zo is het niet altijd even duidelijk of iets daadwerkelijk verboden was door de Duitsers waardoor de aparte definiëring van de illegaliteit vaag en onduidelijk wordt. Kleine vormen van verzet die doorgaans symbolisch van aard waren, werden naarmate de oorlog vorderde ook steeds gevaarlijker voor de persoon die ze uitdroeg.¹⁰

Latere definities van ‘verzet’ hebben, net zoals ik, de neiging om grotere groepen mensen bij deze term te betrekken. Zo schrijft Bob de Graaf: *‘Na een oorspronkelijke fascinatie voor organisatorische aspecten en voor handelingen is er meer aandacht gekomen voor de gesteldheid en de houding van de bevolking in bezettingstijd.’*¹¹ Al in ’83 sprak Blom in zijn beroemde oratie over hoe belangrijk het was te kijken naar andere vormen van verzet en naar het oorlogsleven van de hele bevolking.¹²

Uit de literatuur blijkt dat de eerste paar vroege vormen van verzet (tussen 1940-1941) voornamelijk brutaal van aard waren en alleen gepleegd werden als de studenten zelf benadeeld werden. Men schrijft grappige stukjes in illegale bladen als *de Geus* en de *Vrije Katheder* (beiden opgericht in 1940), maar daar blijft het in veel gevallen ook bij. Uitzonderingen zijn er natuurlijk ook, zoals de massale stakingen in Leiden en Delft die ervoor hebben gezorgd dat beide universiteiten gesloten moesten worden. Hoe weinig het de verenigingsleden over het algemeen deerde blijkt wel uit het feit dat op de ALV van 28 mei 1940 van het UVSV (de Utrechtse Vrouwen Studenten Vereniging) de bezetting niet eens een discussiepunt op de

⁸ L. de Jong, *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, VII-2 Mei '43 – juni '44* (Den Haag 1976) 1030.

⁹ De Jong, *Het Koninkrijk VII-2*, 1034, 1037.

¹⁰ C. van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2002) 271.

¹¹ B. de Graaff, 'Collaboratie en verzet. Een vergelijkend perspectief', in J.P.B. Jonker ed., *Vijftig jaar na de inval: geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1985) 101-103.

¹² J.C.H. Blom, 'In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland' (1983) in J.C.H. Blom, *Crisis, bezetting en herstel* (Den Haag 1989) 110.

agenda was, maar slechts een korte mededeling door de praeses aan het begin van de vergadering.¹³

De literatuur die ik heb gekozen beschrijft in de meeste gevallen de situatie van een universiteit in een specifieke stad, zoals in Amsterdam, Leiden en Utrecht. Omdat ze zich zo specifiek richten op één universiteit is de informatiedichtheid erg hoog en kan ik bepaalde verschillen (en overeenkomsten!) gemakkelijk opvissen. Er wordt echter nergens specifiek verteld waarom studenten over het algemeen actiever werden in het verzet naarmate de oorlog vorderde. Volgens een gedenkboek over de Geschiedenis van het Amsterdams studentenleven was het verzet voornamelijk een interne aangelegenheid, verbonden door de Raad van Negen.¹⁴ Deze raad bestond uit afgevaardigden van de intussen clandestiene corporale verenigingen en vertegenwoordigde alle studenten in Nederland. Dat zij zeker invloed had op de studenten bleek tijdens de periode van de loyaliteitsverklaring, toen de Raad van Negen een uitdrukkelijk verbod tot het tekenen hiervan in *de Geus* opstelde. Volgens Loe de Jong werden studenten gemotiveerd en ontstond er een zelfversterkend effect van activisten die ‘ompraatgroepen’ oprichtten om hun twijfelende kompanen over te halen.¹⁵

Uit de literatuur wordt duidelijk dat de universiteiten in Nederland op verschillende manier verzet boden. Kenmerkend daarin is het verschil tussen de bijzondere en de openbare universiteiten. De bijzondere universiteiten (Tilburg, KUN en VU) kenden een vrijwel homogene gemeenschap waarop de hoogleraren moreel gezag uitoefeneden op grond van hun positie en hun leidende functies in de kerk en de politiek.¹⁶ De openbare universiteiten kenden een gemeenschap die erg divers was en waarop de hoogleraren niet zo’n (moreel) gezag hadden als de bijzondere instanties. Het was duidelijk dat spanningen hoog opliepen, maar dat leidde niet tot krachtige protesten.¹⁷

Om het begrip ‘studentenverzet’ uit het luchtledige te halen dient het vergeleken te worden met het ‘normale’ verzet. Hiermee doel ik op het verzet dat niet voornamelijk door

¹³ Van Walsum, *Ook al voelt men zich gewond*, 17.

¹⁴ Geschiedenis van het Amsterdams studentenleven, 217.

¹⁵ De Jong, *Koninkrijk deel 6*, 745.

¹⁶ P.J. Knechtmans, ‘De plaats van de universiteit’, *BMGN – Low Countries Historical Review* Vol. 121, No. 2 (2006) 244.

¹⁷ Utrecht: Walsum, *Ook al voelt men zich gewond*, 27-40. Over Amsterdam: Knechtmans, *Een kwetsbaar centrum van de geest*, 102-107. Over Groningen: K. van Berkel, *Academische illusies. De Groningse universiteit in een tijd van crisis, bezetting en herstel, 1930-1950* (Bert Bakker: Amsterdam 2005) 197-200.

studenten is uitgevoerd. Ook hierin zijn vele verschillende vormen te herkennen, die onder andere in de Jong uitvoerig worden beschreven. Ook gebruik ik voor deze vergelijking het werk van J.H.C. Blom, de historicus die kritiek uitte op het zwart-wit denken met betrekking tot het Nederlands verzet (van o.a. de Jong) en daarmee mijns inziens een vernieuwende nuance aanbracht in de geschiedschrijving.

Geschiedenis van het corps

Om een duidelijk beeld van ons onderwerp – de corporale student ten tijde van de Tweede Wereldoorlog – te kunnen schetsen, dienen we eerst te kijken naar twee bij hen zo geliefde onderwerpen: hun geschiedenis en tradities.

Studenten zijn sinds de oprichting van de eerste universiteiten altijd een klasse apart geweest in de samenleving. Door de een verafschuwd, door de ander gelauwerd, altijd prominent aanwezig in de desbetreffende universiteitsstad. Vele studenten reisden van heinde en verre naar de dichtstbijzijnde of meest prestigieuze universiteit van het land en kwamen daar vaak terecht in een volstrekt vreemde omgeving. In deze vroege periode begonnen deze jonge mannen zich al vaak aan de hand van hun afkomst bij elkaar te voegen in de zogenaamde *nationes*, naar het Latijnse woord voor ‘geboren worden’. Mensen uit dezelfde streek/stad/land zochten elkaar op en vormden clubjes. Zoals men van jongens kan verwachten, liep dit meer dan eens uit de hand en gingen concurrerende *nationes* om welke reden dan ook regelmatig met elkaar op de vuist. Een traditie die tot vandaag de dag voort leeft, hetzij in ietwat beschaafdere zin, in de vorm van zooien en brassen.

Deze clubs vormden zich na de opening van de Universiteit Leiden in 1575 ook in Nederland en door de eeuwen heen bleef het concept, hetzij in steeds andere samenstellingen, min of meer voortbestaan. Aan het begin van de negentiende eeuw ontstaat er een nieuw fenomeen: de oprichting van het corps. Daar waar alle *nationes*, groensenaten en gezelschappen eeuwenlang onafhankelijk gehandeld hebben, ontstonden er gelijk met de oprichting van het Nederlandse Koninkrijk studentenverenigingen die een gevorderde organisatorische structuur kenden en reglementen opstelden.¹⁸

De oprichting van het eerste ‘echte’ corps in Groningen, *Vindicat atque Polit*, in 1815 bleek al gauw een succesformule, waarna andere universiteitssteden in rap tempo volgden. De corpora verenigden zich (eerst onofficieel, vanaf 1913 onder de naam Algemene Senaten Vergadering (ASV)) en sloten zich min of meer af van de buitenwereld. Zo citeer ik

¹⁸ A.C.J. de Vrankrijker, *Vier eeuwen Nederlandsch studentenleven* (Boot: Voorburg 1939) 218.

Vrankrijker: *'Zijn apart van de samenleving en omringd door mysterieën. Zonderen zich af van de rest door het eigene en de rest (de knorren), scherp te onderscheiden.'*¹⁹

In de decennia die volgen ontwikkelt zich binnen de corpora een strikt hiërarchische elitecultuur, waarin het opklimmen binnen de vereniging (doorgaans gewoon aan de hand van senioriteit) als essentieel werd geacht; hoe langer je lidmaatschap, hoe belangrijker je was. Om dit beeld te verduidelijken citeer ik wederom Vrankrijker: *'Gij, die de illusies van het student-zijn benijdt'*, schreef prof. Pruys van der Hoeven drie-kwart eeuw geleden, *"weet gij wat een groen is? Een nul in het cijfer, een paria, een ploert, nog erger dan een ploert: een cendrillon masculini generis"*. *Een Asschepoester van het mannelijk geslacht, goed om voor alles en nog wat te gebruiken, om hem dan in zijn hoek terug te zetten. Waarom? Om hem op te voeden, van de ploertenwereld los te maken, hem tot echt student te kneden.'*²⁰

Het leven binnen het corps werd steeds belangrijker en de rest van de wereld deed er weinig toe. Dit zorgde ervoor dat het gemiddelde lid zich nauwelijks interesseerde in politieke en maatschappelijke aangelegenheden en het werd als onfatsoenlijk beschouwd om het er op de sociëteit überhaupt over te hebben. In zijn boek uit 1939 constateert Vrankrijker dat er echter betreurenswaardige veranderingen binnen de corpora aan het opborrelen zijn; stukje bij beetje lijkt het corps zich meer naar de maatschappij toe te trekken en open te stellen. De leden nemen het lidmaatschap en de daarbij horende levenswijze steeds minder serieus en het gaat zelfs zo ver dat in de laatste jaren de roeiers hun lockers zijn gaan gebruiken voor het opbergen van hun sportkleren in plaats van flessen drank. Dit was volgens Vrankrijker overigens voornamelijk de schuld van de meisjes met hun *'beschavenden invloed'*.²¹

Aan de hand van de andere literatuur blijkt Vrankrijker het echter te overdrijven, hoewel de serieusheid van zijn bezorgdheid lastig valt te peilen. Zijn boek is, naast een schat aan informatie over de geschiedenis van het corps, bijzonder studentikoos geschreven. Aan de hand van omschrijvingen van de lustrumvieringen van het ASC in de jaren net voor de oorlog blijkt dat de eeuwenoude tradities nog altijd springlevend waren binnen het corps.²² Daarnaast wordt het duidelijk dat het lidmaatschap van dit selecte gezelschap daadwerkelijk alleen voor mensen vanaf de hogere middenklasse van Nederland was toebedeeld. Zo liepen de kosten van een jaar

¹⁹ Vrankrijker, *Vier eeuwen Nederlandsch studentenleven*, 252.

²⁰ Vrankrijker, 242.

²¹ Ibidem, 351.

²² Knegtmans, *Een kwetsbaar centrum van de geest*, 17.

lidmaatschap op tot vele honderden guldens, terwijl een schoolhoofd van een lagere school in Amsterdam nog geen vierduizend gulden per jaar verdiende.²³

Naast deze voorbeelden wordt er in meerdere andere werken benadrukt hoe weinig de studenten zich in die tijd interesseerden voor de politiek.²⁴ De corporale student had in de jaren voor de oorlog dus een aantal gemeenschappelijke kenmerken. Natuurlijk zaten er (soms grote) verschillen tussen de corpora, maar de gedeelde kenmerken steken er duidelijk bovenuit. Het waren vaak jonge mannen met rijke ouders die onbezorgd konden studeren aan één van de universiteiten die Nederland rijk was. Corpora hielden zich in de meeste situaties afzijdig van de rest van de maatschappij en hadden daardoor voor veel mensen een zweem van mysterie om zich heen hangen. De leden zelf vonden het lidmaatschap erg belangrijk en met name het uiterlijk vertoon was een belangrijke zaak, hoewel men zichzelf nooit al te serieus nam. Discussies over politiek en maatschappij waren uit den boze en men interesseerde zich er doorgaans niet echt voor; men had immers hun eigen club en waren daar uiterst tevreden mee. Hoe komt het dan ook dat dit gedachtegoed onder veel leden veranderde toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak en de Duitsers hun vaderland bezetten?

De universiteiten onder druk van de bezetting

Gedurende de oorlog worden de academische instanties meerdere malen door de Duitsers op de proef gesteld. Het is interessant om te zien hoe ze hierop reageerden en met welke oplossingen ze voor de verschillende problemen kwamen. Uit hun reacties en de daaropvolgende gebeurtenissen wordt ook duidelijk hoeveel invloed ze hadden op de studenten. Het was namelijk in het belang van de universiteiten om ook in roerige tijden open te blijven. Dit gebod voorzichtigheid, iets dat voor veel studenten bijzonder lastig was.

Alvorens de reacties van de universiteiten op de bezetters te beschrijven is het belangrijker om te weten hoe de Duitsers omgingen met de academische instellingen. Rijkscommissaris Seyss-Inquart en zijn staf van vier commissarissen-generaal stonden aan het hoofd van het burgerlijk bestuur in Nederland. Seyss-Inquart gaf zijn bestuursapparaat een voornamelijk toezichthoudende taak, hetgeen ervoor zorgde dat de uitvoerende besturen in

²³ Ibidem, 19.

²⁴ Zie hiervoor o.a.: J.B.A.M. Brabers, *Proeven van eigen cultuur. Vijfenzeventig jaar Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998, deel 1* (Valhof Pers: Nijmegen 1998) 248; D. Verhoeven, *Een intense tijd*, 57; Walsum, *Ook al voelt men zich gewond*, 13.

Nederlandse handen bleven maar wel gecontroleerd werden door de Duitsers. Ook waren universiteiten tijdens de oorlog vaak niet specifiek het doelwit van Duitse sancties, maar werden ze getroffen door de algemene maatregelen zoals het bevel tegen benoeming van het Joods personeel per 30 september 1940 of de loyaliteitsverklaring van 13 maart 1943.²⁵

De belangrijkste spil in het proces bleek secretaris-generaal prof. dr. J. van Dam van het departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming. Van Dam was een pro-Duitse Nederlander die echter niets op had met de NSB.²⁶ Van Leeuw omschrijft Van Dam als volgt: *'Enerzijds steeds geneigd de Duitsers tegemoet te komen, anderzijds bevreesd de vaderlanders te kwetsen, bleef Van Dams handelen een wankelen tussen goed en kwaad, dat wel op een catastrofe moest uitlopen.'*²⁷

Na het sturen van de Ariërverklaring in oktober 1940 (waarin ambtenaren op een formulier moesten invullen of ze enige mate van Joods bloed hadden) kwam er een protestbrief van prof. mr. P. Scholten. Deze brief werd ondertekend door circa de helft (229) van alle Nederlandse hoogleraren, desalniettemin weigerde uiteindelijk niemand om de verklaring daadwerkelijk te tekenen.²⁸ Feitelijke actie zou pas plaatsvinden na de ambtsontheffingen in november van dat jaar. Deze ontslagen werden in Delft en in Leiden gevolgd door het protest van respectievelijk een student en een hoogleraar en zorgde ervoor dat de universiteiten van Delft een half jaar en de universiteit van Leiden de gehele bezetting gesloten werden.²⁹ Belangrijk om te vermelden is het feit dat deze acties onafhankelijk waren uitgevoerd en geen daden van het universiteitsbestuur waren. De colleges van bestuur hadden namelijk daags na het bericht van ambtsontheffing op 23 november besloten geen demonstraties of stakingen te organiseren omdat sluiting van de universiteit of hogeschool in ieder geval dienden te worden

²⁵ Hoewel de loyaliteitsverklaring voor studenten bedoeld was, ging het vooral om de verhoging van de arbeidsinzet die met het hoger onderwijs op zichzelf niet te maken had. Uit: A.J. de Leeuw, 'De universiteiten en hogescholen', *Onderdrukking en Verzet III* (J.M. Meulenhoff: Amsterdam 1947-1954) 303.

²⁶ J. van der Haar, *De geschiedenis van de Landbouwwuniversiteit Wageningen. Deel I: Van school naar hogeschool, 1873-1945* (Veenman Drukkers: Wageningen 1993) 278.

²⁷ De Leeuw, *Onderdrukking en Verzet III*, 306.

²⁸ Van der Haar, *Van school naar hogeschool*, 279, 280.

²⁹ Belangrijk om te vermelden is het feit dat de Leidense hoogleraar Cleveringa in zijn protestrede uitdrukkelijk vermeldde: *'Wij kunnen, zonder in nuttelooze dwaasheden te vervallen, welke ik U met klem moet ontraden, thans niets anders doen dan ons buigen voor de overmacht.'* Uit: Rede uitgesproken op 26 november 1940 door prof.dr. Rudolph Pabus Cleveringa als Decaan van de Juridische Faculteit, naar aanleiding van het ontslag van prof.mr. E. M. Meijers als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

vermeden.³⁰ Op enkele acties van individuele hoogleraren na werd deze overeenkomst grotendeels gehonoreerd.

De algemene tendens onder de universiteiten en hogescholen van Nederland was die van zelfbehoud. Voor de meeste senaten was het voorbestaan van de wetenschappelijke instellingen van groter belang dan het plegen van actief verzet. In de eerste twee jaren van de bezetting ondervonden ze dan ook vrij weinig weerstand van de Duitsers en wisten ze de studenten grotendeels in toom te houden. Behalve de rectoren van Wageningen en met name Groningen was geen enkele universiteit pro-Duits.³¹

De eerste echte krachtmeting kwam op 8 december 1942, toen van Dam de mededeling naar voren bracht dat 6000 tot 8000 studenten tewerkgesteld zouden worden. Op rector Burlet van Groningen na protesteerden alle rectoren hevig tegen dit besluit.³² Nadat *de Geus* op 10 december achter van Dams' beslissing kwam en de studenten per pamflet op de hoogte had gesteld³³ ontstonden er landelijke studentenprotesten. Om ervoor te zorgen dat de situatie niet zou escaleren vervroegden de meeste universiteiten en hogescholen de kerstvakantie waardoor deze op 14 december al in zou gaan. Van Dam kondigde vervolgens aan dat het plan van de baan was en op 4 februari keerden de meeste studenten terug naar de collegezaal.

Deze snelle en kundige interventie van de universiteiten, gevolgd door pressie van de senaten op van Dam, zorgden ervoor dat de academische instanties vooralsnog gewoon verder konden gaan. Ze hadden een dermate hoge invloed op de studenten dat de strijdbaarheid van studenten nog steeds op een laag pitje stond, de Raad van Negen wist dit ook.³⁴

Het keerpunt kwam na de aanslag op generaal Seijffardt door Gerrit Willem Kastein en Jan Verleun op 5 februari 1943. Voor hij stierf gaf de generaal door dat de aanslagplegers 'een studentikoos uiterlijk' hadden. Als vergelding werden er op 6 februari razzia's op universiteiten door heel Nederland gehouden. De plotselinge arrestaties van honderden studenten deed de weinig militante stemming van kort daarvoor geheel omslaan. Dit werd nog duidelijker bij de strijd om de loyaliteitsverklaring.³⁵

³⁰ Van der Haar, *Van school naar hogeschool*, 281.

³¹ *Ibid.*, 292.

³² *Ibid.*

³³ Verzetskrant 'De Geus onder studenten', 15-12-1942, NIOD Coll. 556, doos nr. 17.

³⁴ *Ibid.*, 294.

³⁵ Blom, 'In de ban van goed en fout?', 7.

‘De ondergeteekende..., geboren... te..., verklaart hiermede plechtig, dat hij de in het bezette Nederlandsche gebied geldende wetten, verordeningen en andere beschikkingen naar eer en geweten zal nakomen en zich zal onthouden van iedere tegen het Duitse Rijk, de Duitse Weermacht of de Nederlandsche autoriteiten gerichte handeling, zoomede van handelingen en gedragingen, welke de openbare orde aan de inrichtingen van hooger onderwijs, gezien de vigeerende omstandigheden, in gevaar brengen.’

Deze verklaring werd op 13 maart '43 ingevoerd en wie het op 13 april '43 had getekend kon zijn studie voortzetten.³⁶ Het verschil tussen de bijzondere universiteiten en de openbare werd nu goed zichtbaar. Deze confessionele instellingen werkten de loyaliteitsverklaring namelijk actief tegen. Zo besloot het bestuur in Nijmegen de loyaliteitsverklaring helemaal niet aan de studenten te versturen. De VU deed dat wel, maar voegde daaraan toe dat het onderwijs en de examens werden gestaakt en de hogeschool in Tilburg deed iets soortgelijks.³⁷ De Hogeschool van Delft gaf daarentegen openlijk het advies om wel te tekenen, omdat ‘de sluiting van de Technische Hogeschool de snelle wederopbouw van Nederland zou verhinderen.’³⁸ Het percentage tekenaars van de verschillende universiteiten en hogescholen verschilden daardoor flink: Nijmegen (0,3%), VU (1,1%), Tilburg (2,2%), Groningen (9,4%), Rotterdam (11,7%), Utrecht (12,6%), Wageningen (14,6%), Amsterdam (17,5%) en Delft (25,6%).³⁹ Het lage percentage tekenaars in Groningen valt op, omdat daar de meest ‘foute’ rector zat. Waarschijnlijk hadden zijn pro-Duitse uitingen dan ook het tegenovergestelde effect op de studenten daar.

Na de loyaliteitsverklaring was de rol van de meeste universiteiten en hogescholen uitgespeeld. Hoewel niet iedereen zichzelf formeel sloot kwamen de academische activiteiten overall op een laag pitje te staan. De meeste studenten zaten ondergedoken of waren tewerkgesteld in Duitsland waardoor het aantal ingeschreven studenten flink kelderde. Enkele universiteiten gingen op clandestiene wijze verder en gaven bijvoorbeeld ‘ondergronds’ nog

³⁶ Knechtmans, ‘De plaats van de universiteit’, 245.

³⁷ Brabers, *Proeven van eigen cultuur, I*, 268-270.; Zondergeld, *Geen duimbreed?!*, 145-148.; H. Bornewasser, *Katholieke Hogeschool Tilburg deel I. 1927-1954 Economie – Ethiek – Maatschappij* (Uitgeverij Ambo bv: Baarn 1978) 174-176.

³⁸ Van der Haar, *Van school naar hogeschool*, 300.

³⁹ Ibid.

colleges, maar vanaf mei 1943 was de grootste invloed van de universiteiten en hogescholen wel voorbij.⁴⁰

Het verzet van de corpora

De corpora bundelden hun krachten voor het eerst met de oprichting van de Nederlandse Studenten Federatie (NSF) in de zomer van 1940.⁴¹ Minerva uit Leiden nam hierin het voortouw en was ook de grootste voorstander van actie tegen de bezetters. De andere verenigingen waren wat voorzichtiger ingesteld. Na het besluit van de Duitsers om in november '40 de Joodse professoren te ontslaan riep voornamelijk Delft op tot studentenprotesten, maar de rest (waaronder Leiden) zagen dit niet zitten en de reactie van de Federatie bleef bij een protestbrief.⁴² Ook na het besluit van Seyss-Inquart in februari '41 om Joodse studenten te weren van het hoger onderwijs was de enige reactie van de NSF een protestbrief.⁴³

Zodra de corporale verenigingen in oktober '41 van de bezetters Joden moesten gaan weigeren, besloten de meesten zichzelf uit protest op te heffen. Veel van de verenigingen gingen vervolgens ondergronds door met hun activiteiten. Van de corpora bleven er drie bestaan, die van Nijmegen, Tilburg en van de VU. Waarschijnlijk kwam dit omdat deze verenigingen geen Joodse leden hadden.⁴⁴ Gelijk met verenigingen hief de NSF zichzelf ook op. De anti-Joodse verordening en hun reactie daarop was over het algemeen de eerste echte vorm van 'verzet' van de verenigingen. Dit wil niet zeggen dat voorheen geen enkel lid aan het verzet meewerkte. Hoewel in de minderheid, waren er tot aan de loyaliteitsverklaringen al studenten die hun tijd besteedden aan illegale activiteiten.⁴⁵ Vaak rolde men toevallig het verzet in of ze voelden dat ze 'iets' moesten doen na de deportatie van een (Joodse) vriend of vriendin.⁴⁶

In maart 1942 werd de clandestiene opvolger van de NSF opgericht: de Raad van Negen. Volgens Engelandvaarder Daniël de Moulin was hun doel het volgende: *“Niet het verrichten van sabotagedaden of andere vormen van geweldpleging, maar het bevorderen van een geestesgesteldheid die het mogelijk zou maken, gedisciplineerd en met overtuiging positie te*

⁴⁰ Verhoeven, 'Een intense tijd', 64.; Bornewasser, *Katholieke Hogeschool Tilburg deel I*, 193.

⁴¹ De Jong, *Koninkrijk der Nederlanden IV-2*, 789.

⁴² *Ibid.*, 791.

⁴³ *Ibid.*, 871.

⁴⁴ De Jong, *Koninkrijk der Nederlanden V-1*, 571.

⁴⁵ Knegtmans, *Kwetsbaar centrum van de geest*, 229.; Verhoeven, 'Een intense tijd', 64.

⁴⁶ Knegtmans, 227.

*kiezen tegenover nog te verwachten verdere maatregelen gericht tegen universiteit en student.*⁴⁷

In december '42 kwam de Raad voor het eerst in actie toen ze opriepen tot een algemene staking onder studenten tegen de door van Dam aangekondigde *Arbeidseinsatz*. Hoewel het succes van deze oproep wisselvallig was, besloot van Dam aan de hand van de reacties van zowel de universiteiten als de studenten dat het onmogelijk was om in korte tijd 6000 studenten op te trommelen en het idee werd 15 december ingetrokken.⁴⁸ De Raad kwam ondanks het succes tot de conclusie dat de sfeer onder de studenten op dat moment niet zo strijdlustig was als ze hadden gehoopt, maar daar zou met de loyaliteitsverklaring verandering in komen.

Dankzij deze verklaring zat een groot deel van de Nederlandse studenten (na alle Duitse dreigementen had alsnog zo'n 40% geweigerd om te tekenen) vanaf '43 plotseling in het verzet. Vrijwel iedereen moest onderduiken en een manier om jezelf nuttig te maken was middels illegale activiteiten. Het grote aantal 'weigeraars' was te danken aan zowel de Raad van Negen en de universiteiten.⁴⁹ Dankzij klare woorden in *de Geus*⁵⁰ en de omkletsploegen van de Raad tekende een groot deel van de studenten de verklaring uiteindelijk niet.

Iedereen die niet tekende was er zich van bewust dat hij of zij zou moeten onderduiken. Het was geen dus beslissing die je zomaar even nam. Door de loyaliteitsverklaring belandde een groot deel van de studenten in het verzet. Uit de literatuur komen veel voorbeelden naar voren hoe ondergedoken corpsleden stiekem bij elkaar kwamen om de Ommengangers⁵¹ van hun vereniging te helpen middels voedselpakketten en neppaspoorten om hen de grens over te laten komen.⁵² Wederom speelde de Raad van Negen een grote rol in onder andere het helpen van de Ommengangers als het opzetten van het clandestien Universiteitsonderwijs.⁵³ Verder waaierde een groot deel van de leden uit naar het 'normale' verzet.⁵⁴

⁴⁷ D. de Moulin, *Wij zijn niet bang, tenminste, niet erg. Het Engelandvaardersdagboek van Daniël de Moulin* (Stichting DdM: Utrecht 2006) 21.

⁴⁸ De Jong, *Koninkrijk der Nederlanden, VI-2*, 600.

⁴⁹ Van der Haar, 300.

⁵⁰ Verzetkrant 'De Geus onder studenten', 07-04-1943, NIOD Coll. 556, doos nr. 17.

⁵¹ Na de oorspronkelijke weigering van bijna 85% v.d. studenten dreigden de Duitsers met vergeldingsacties op de families van de studenten. Een groot deel tekende hierdoor alsnog, zij werden via het kamp in Ommen later tewerkgesteld in Duitsland onder erbarmelijke omstandigheden en kregen zodoende de naam Ommengangers.

⁵² Knegtmans, 227.; van der Haar, 289.; Bornewasser, 195.

⁵³ De Jong, *Koninkrijk der Nederlanden VII-1*, 685.

⁵⁴ Knegtmans, 226.

De hechte band van de leden die voor de oorlog was gevormd werkte in veel gevallen na de ontbinding van de verenigingen in '41 en de loyaliteitsverklaring in '43 door. Hierbij komt vooral duidelijk naar voren dat er vaak een weinig politieke motivatie achter hun daden te vinden was. Men deed het om 'iets' te kunnen doen of om hun kameraden te helpen. Het gedwongen onderduiken was verder een extra drijfveer om in verzet te komen tegen de Duitsers.

Het is daardoor ook erg lastig om een goed onderscheid te vinden tussen het 'corporale' verzet en het 'normale' verzet, voornamelijk omdat dit er na verloop van tijd bijna niet meer was. Er is een aantal beroemde verzetsmensen die lid waren van een vereniging, maar dat was niet de reden waarom ze het verzet in zijn gegaan. Engelandvaarders als Erik Roelfzema en Daniël de Moulin lieten hun keuze om tegen de bezetters in te gaan niet afhangen van hun lidmaatschap.

De uiteindelijke keuze van de weigerende studenten kwam dus voort uit een samenkomst van een aantal factoren, waarbij de houding van de universiteiten en de strenge woorden van de Raad van Negen een belangrijke rol hebben gespeeld in wat volgens Knegtmans het hoogtepunt van het studentenverzet was.⁵⁵ De netwerken en vriendschappen die voor de oorlog waren gevormd hielden vaak stand en een belangrijke reden waarom de studenten de verklaring zo massaal afwezen kwam doordat zij voor het eerst samen de strijd aangingen tegen de gezamenlijke vijand.⁵⁶

Conclusie

Net voor de oorlog uitbrak voldeed de gemiddelde corpsstudent vrij goed aan het beeld dat veel mensen tegenwoordig nog van hen heeft. Het meest kenmerkende aspect van hun leven was waarschijnlijk wel de zorgeloosheid waarmee men de dag doorliep. Politieke kwesties en maatschappelijk engagement was doorgaans niet aan hen besteed, de sollicitaties voor de nieuwe groensenaat daarentegen wel.

Dit veranderde toen het Duitse Rijk Nederland binnenviel en maatregelen nam waarbij Joden gediscrimineerd werden. Plots moesten de verenigingen laten zien waar ze voor stonden, en binnen enkele maanden hadden de meesten zichzelf uit principiële overwegingen opgeheven. Hoewel men het verenigingsleven zo goed als mogelijk ondergronds voortzette, was er een duidelijk signaal naar de bezetters afgegeven.

⁵⁵ Knegtmans, 226.

⁵⁶ Knegtmans, 'De plaats van de universiteit', 246.

Vanaf dat moment zagen ze in dat de situatie niet zomaar beter zou worden en dat er iets zou moeten gebeuren. Daar waar officiële organen als de Nederlandse Studenten Federatie tekort waren geschoten, zou de illegale Raad van Negen de ontstane gaten opvullen en zich richten op het verzet van studenten tegen de bezetting. Middels hun spreekbuis *de Geus* wisten ze de studerende bevolking te bereiken en op te zetten tegen de loyaliteitsverklaring.

Tegelijkertijd probeerden de universiteiten en hogescholen met man en macht ervoor te zorgen dat ze open konden blijven. Iedereen wist wat er met Leiden en Delft was gebeurd en was ervan op de hoogte datrellende en protesterende studenten dit ook bij hen zouden kunnen veroorzaken. Hun invloed op de student bleek vaak nog steeds erg groot, zo wisten ze opstandjes (meestal opgeroepen door *de Geus*) vaak op behendige wijze de kop in te drukken door hen te wijzen op de mogelijke gevolgen van hun daden. De overmacht van de loyaliteitsverklaring bleek voor de meeste instanties echter teveel en na de lente van '43 lag de academische wereld in Nederland stil.

De studenten die hadden geweigerd om te tekenen moesten noodgedwongen onderduiken en veel van hen kwamen op deze manier ook terecht in het verzet. De hechte band van veel corpsleden zorgde ervoor dat ze elkaar uit de brand hielpen, maar vaak genoeg ging men ook meewerken in het 'normale' verzet. De rol en het belang van de corpora is tijdens de oorlog dus vooral naar voren gekomen als de drijvende kracht achter de Raad van Negen. De Raad wilde voornamelijk de verzetsgeest onder de studenten aanwakkeren en aan de hand van het grote aantal weigeraars bij de loyaliteitsverklaring is het zien dat ze hierin waren geslaagd.

Al in 1941 met de ontbinding van de corpora kan een grote omslag in het gedachtegoed van het corpslid geconstateerd worden. Het zou echter tot het voorjaar van 1943 duren, toen de voorheen nog sluimerende verzetsgeest van de studenten werd aangewakkerd door de komst van de loyaliteitsverklaring. Aangemoedigd en opgejut door de Raad van Negen besloot een flink deel niet te tekenen, waardoor een groot deel van de corpsleden in het verzet terecht kwamen. Aan het einde van de oorlog was 'de corpsbal' dan ook al geruime tijd verdwenen en vervangen door iemand die zich kon scharen in de lange rij van mensen die allemaal slachtoffer waren van een verschrikkelijke oorlog.

Literatuur

Algemeen/historische context

- Hageman, R., Rogge, W.T.H. (red.), *Op herhaling. Nieuwe versie van het gedenkboek van het verzet der Delftsche studenten en docenten gedurende de jaren 1940-1945* (Delft University of Technology: Delft 2006).
- Hazelhoff Roelfzema, E., *Het hol van de ratelslang* (De Geïllustreerde Pers: Amsterdam 1970).
- Janssen, J., *Jeugdcultuur. Een actuele geschiedenis* (de Tijdstroom: Utrecht 1994).
- Jensma, G., de Vries, H., *Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940* (Uitgeverij Verloren: Hilversum 1997).
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Martinus Nijhoff: 's-Gravenhage, 1972).
- Knechtmans, P.J., 'De plaats van de universiteit', *BMGN – Low Countries Historical Review*, Vol. 121, No. 2 (2006) 240-247.
- Rüegg, W., *A History of the University in Europe: Volume 3, Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries 1800–1945* (Cambridge University Press: Cambridge 2004).
- Vrankrijker, A.C.J. de, *Vier eeuwen Nederlandsch studentenleven* (Boot: Voorburg 1939)

Vraag/probleemstelling

- Baudet, H., *De lange weg naar de Technische Universiteit Delft* (Sdu Uitgeverij Koninginnegracht: Den Haag 1992-1993).
- Blase, F.W., *Studenten onder de bezetting* (Kircher: Amsterdam 1946).
- Blom, J.H.C., *Crisis, bezetting en herstel* (Den Haag 1989).
- Bornewasser, H., *Katholieke Hogeschool Tilburg deel I. 1927-1954 Economie – Ethiek – Maatschappij* (Uitgeverij Ambo bv: Baarn 1978).
- Brabers, J.B.A.M., *Proeven van eigen cultuur. Vijfenzeventig jaar Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998, deel 1* (Valhof Pers: Nijmegen 1998).
- Haar, J. van der, *De geschiedenis van de Landbouwwuniversiteit Wageningen Deel 1: van school naar hogeschool, 1873-1945* (Veenman Drukkers: Wageningen 1993).
- Heijden, C. van der, *Grijs verleden. Nederland in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2002).

- Hirschfeld, G., 'Die Universität Leiden unter dem Nationalsozialismus', *Geschichte und Gesellschaft*, vol. 23 (1997) 560-591.
- Graaff, B. de, 'Collaboratie en verzet. Een vergelijkend perspectief', in J.P.B. Jonker ed., *Vijftig jaar na de inval: geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1985).
- Knegtmans, P.J., *Een kwetsbaar centrum van de geest. De Universiteit van Amsterdam tussen 1935 en 1950* (Amsterdam University Press: Amsterdam 1998).
- Leeuw, A.J. de, 'De universiteiten en hogescholen', *Onderdrukking en Verzet III* (J.M. Meulenhoff: Amsterdam 1947-1954).
- Moulin, D. de, *Wij zijn niet bang, tenminste, niet erg. Het Engelandvaardersdagboek van Daniël de Moulin* (Stichting DdM: Utrecht 2006).
- Otterspeer, W., *The Bastion of Liberty. Leiden University today and yesterday* (Leiden University Press: Leiden 2008).
- Verhoeven, D., 'Een intense tijd. Utrechts studentenverzet 1940-1945', *Utrechtse Historische Cahiers*, Jaargang 19, nr. 3 (1998).
- Walsum, S. van, *Ook al voelt men zich gewond: de Utrechtse universiteit tijdens de Duitse bezetting 1940-1945* (Universiteit Utrecht: Utrecht 1995).
- Zondergeld, G.R., *Geen duimbreed?!: de Vrije Universiteit tijdens de Duitse bezetting* (Meinema: Zoetermeer 2002).

Bronnen

- Almanak LSC 1946 / Hazenberg, Leiden 1946.
- Almanak van het Studentencorps aan de Vrije Universiteit / Herdes, Amsterdam 1946.
- Groot, A.W. de, *De Universiteit van Amsterdam in oorlogstijd* (Becht: Amsterdam 1946).
- Geschiedenis van het Amsterdams studentenleven, 1932-1962 : gedenkboek in opdracht van den Illustrissimus Senatus Studiosorum Amstelodamensium ter gelegenheid van het 330-jarig bestaan der Universiteit van Amsterdam / Papousek, D.A.
- Groninger studenten almanak voor het jaar 1946 / Van Boekeren, Groningen 1946.
- Rede uitgesproken op 26 november 1940 door prof.dr. Rudolph Pabus Cleveringa als Decaan van de Juridische Faculteit, naar aanleiding van het ontslag van prof.mr. E. M. Meijers als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

- Verzetskrant 'De Geus onder studenten', 37 edities tussen 04-10-1940 en 13-07-1945, NIOD Coll. 556, doos nr. 17.